

Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016, 455 s.

Değerlendiren: Nimet İpek

Atatürk Üniversitesi Türk İslam Edebiyatı Kürsüsü'nde bulunan Yrd. Doç. Dr. Reyhan Keleş tarafından kaleme alınan kitap, edebiyat ve ilahiyat disiplinlerinin müşterekleri noktasında duran klasik edebiyattaki ayet ve hadis alıntılarını konu edinmesi yönüyle derleyici bir eser kimliğini taşımaktadır. Eser, yazarının 2013 yılında Atatürk Üniversitesi'nde *Divan Şiirinde Lafzi Ayet ve Hadis İktibasları* adıyla tamamladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Kitapta müellif, aşağıda da açıklanacak kriterler muvacehesinde, XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar her yüzyıldan bazı şairleri seçmiş, toplamda yirmi iki şairin divanını incelemiştir. Dolayısıyla Klasik edebiyatın bütün dönemlerini içeren bir çalışmada bulunması, alana sağladığı katkıyı daha da artırmıştır.

Naci Okcu'nun *Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler* (1982) isimli doçentlik tezi Kur'an ve hadis iktibaslarını konu alan literatürün ilk çalışmasıdır. İlgili literatürde Metin Akkuş, Zülfikar Güngör, Ali Yılmaz, Halil İbrahim Haksever ve Reyhan Keleş'in farklı şairleri ayet ve hadis iktibasları yönünden ele aldıkları makale ve sempozyum bildirimleri bulunmaktadır. Zikri geçen isimlerin çalışmalarının ortak noktası tek bir şairin divanı üzerinde yapılmış, birkaç istisnası ile birlikte ayet iktibaslarını ele alan çalışmalar olmalarıdır.

İktibasın neş'et ettiği Arap edebiyatına bakacak olursak Arapça literatürde zikretmeye değer iki kapsamlı çalışma vardır: Abdulhâdi el-Fekîki'nin *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm fi'ş-Şi'ri'l-Arabî* (1996) ve Sâmî Mekkî el-Ânî'nin *İktibâsü'ş-Şuarâ mine'l-Hadisî'n-Nebevi* (2010) isimli çalışmaları bütüncül çalışmalar olması cihetiyle zikretmeye değer eserlerdir. İlk eserde ayetler, içinde geçtikleri beyitlerle beraber

@ Doktora Öğrencisi, İstanbul Şehir Üniversitesi. nimetkucuktu@gmail.com

mersiye, zühd gibi başlıklar altında konulu olarak tasnif edilmiştir. Hadislerle ilgili çalışmada ise şiirler hadislerin manaları gözetilmeksizin ve başlıklandırılmaksızın verilmiş ve hadislerin tam metni her beytin akabinde sunulmuştur.

İngilizce literatürde ise Stefan Sperl tarafından *The Oxford Handbooks of Qur'anic Studies* serisi içerisinde hazırlanan ve taslağı görücüye çıkan “Qur'an and Arabic Poetry” (2017) isimli makale, Arap şairlerin şiirlerinin Kur'an'la olan münasebetlerini iktibas da içerecek şekilde incelemiştir. Geert van Gelbert'in “Forbidden Firebrands: Frivolous Iqibas According to Medieval Arab Critics” (2002) adlı makalesi, iktibas kavramını Arap şairleri üzerinden sınırlı bir çerçevede inceleme altına almıştır. Bu çalışmalar, görüldüğü üzere, kapsayıcı çalışmalar değildir.

Elimizdeki eser toplamda bir giriş kısmı, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Kitabın giriş kısmı, on beş sayfalık sınırlı hacmine rağmen, eserin daha iyi anlaşılması için faydalı bir işlev görmektedir. Nitekim bölüm boyunca iktibasa dair kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Birinci bölüm “Divan Şiirinde Ayet İktibasları” ismiyle, ele aldığı divanlardaki ayet iktibaslarını, içinde geçtiği beyitler ve beyitlerin şerhleri ile birlikte ele almıştır. Kitabın en uzun bölümüdür. İkinci bölüm, “Divan Şiirinde Sure Adları” başlığı ile beyitlerde geçen sure adlarını, kullanım şekilleri ve işlevleri ile beraber konu edinir. Üçüncü kısım ise “Divan Şiirinde Hadis İktibasları” ismini taşımakta olup birinci bölümün metodu ile hadisleri inceler.

Bölmeleri birer birer daha ayrıntılı inceleyecek olursak Keleş, on beş sayfalık giriş kısmında Kur'an-ı Kerim'in klasik Osmanlı şiirine kaynaklık değerine değindikten sonra iktibas kavramının Arap kaynaklı olduğunu ve hem İran hem de Türk edebiyatlarına intikalinin Arap kültüründen olduğunu ifade eder. Kitabın müellifi, iktibas kavramının sözlük manası ve ıstilahî manalarına değişiminin akabinde, iktibasın ıstilah manasının modern yaklaşımlardaki anlam genişlemesini de ele almaktadır. Buna göre iktibasın, dipnotta da sıraladığı klasik kaynaklar çerçevesindeki manası “ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek için şair ya da nasirin ayet ve hadislerden bir kısmını alması” iken modern yaklaşımlarda “başkasına ait bir ifadenin kısmen veya tamamen söz içinde kullanılması” olarak tanımlanmıştır. Reyhan Keleş, bu modern tanımların gelenekteki tazmin sanatı ile karşılanması gerektiğini belirterek karışıklığın önüne geçmek istemiştir.

Giriş kısmı, iktibasın farklı yönlerden ele alınmış üç farklı tasnifini incelemeye alarak devam eder. Buna göre, şu ölçütlerle şöyle bir gruplamaya gidilmiştir:

1. Ayet ve hadislerin aynen alınıp alınmaması ile ilgili tasnif
 - a. Tam iktibas
 - b. Nakıs iktibas
2. Ayet ve hadislerin asıl anlamlarının kastedilip kastedilmemesi ile ilgili tasnif
 - a. Müstahsen iktibas
 - i. Ahsen iktibas
 - ii. Hasen iktibas
 - b. Müstehcen iktibas
3. Lafız ve manayı dikkate alan tasnif
 - a. Lafzi iktibas
 - b. Meali iktibas

Giriş kısmında açıklandığı üzere, müellifin şairleri seçim metodu, öncelikle yüzyılları kendi içerisinde önem sırasına dizerek önemli gördüğü yüzyılda daha fazla şairi seçmesi ileldir. Üzerinde uzlaşya varılamamış bir konuyu kendi önem sırasına göre işleme çalışmada öznel bir yorum olarak yerini almaktadır. Yazar, divanlarını inceleyeceği şairlerin seçime konu olacağı kriterler çerçevesinde beş başlık tespit etmiştir. Bunlar sırasıyla öne çıkmış şairler, mutasavvıf şairler, hükümdar şairler, şeyhülislam şairler ve kadın şairler şeklindedir. XIV. yüzyılın şairleri Kadı Burhâneddîn (öne çıkmış, hükümdar), Nesîmî (mutasavvıf); XV. yüzyıl şairleri Şeyhî (öne çıkmış), Ahmed Paşa (öne çıkmış), Necâtî Bey (öne çıkmış), Dede Ömer Rüşenî (mutasavvıf); XVI. yüzyıl Bâkî (öne çıkmış), Nev'î (öne çıkmış), Fuzûlî (öne çıkmış), Muhibbî (hükümdar); XVII. yüzyıl Nâbî (öne çıkmış), Nef'î (öne çıkmış), Cevrî (mutasavvıf), Sun'ullah Gaybî (mutasavvıf), Şeyhülislâm Yahyâ (şeyhülislam); XIII. yüzyıl Şeyh Gâlib (öne çıkmış, mutasavvıf), Kânî (öne çıkmış, mutasavvıf), Âsâf (mutasavvıf); XIX. yüzyıl Yenişehirli Avnî (öne çıkmış), Ahmed-i Sûzî (mutasavvıf), Leylâ Hanım (kadın, mutasavvıf); XX. yüzyıl Şeyh Hâlid (mutasavvıf) şeklindedir.

XIII. yüzyılda ve XVI. yüzyıllar bağlamında, ilkinde tüm şairler mutasavvıf iken ikincisinde hiçbir mutasavvıf şairin bulunmaması menfi bir durum teşkil etmektedir. Öte yandan, tarikatler bağlamında da bir denge gözetilmemiştir. Türk tasavvuf kültürü içerisinde kollarının ve etkisinin fazlalığı ile önemini koruyan Halvetiyye tarikati hakkıyla işlenmemiştir.

Müellifin her Arapça ifadenin Kur'an veya hadisten bir iktibas olmayabileceği, aksine onların daha farklı düzlemde ele alınmasının gerekliliğini söylemesi dikkate

değer bir ayrıntıdır. Bazı Arapça ibareler, Osmanlı Türkçesi'nin esnek doğası içerisinde kendilerine yer edinmiş, metinlerde sıkça kullanılmıştır. Örneğin binâ-naleyh, fi-sebilillâh, hamdülillâh gibi birtakım Arapça ibareler metinlerde çokça kullanılmıştır. Yazar, bu gibi ibareleri diğer iktibas türlerinden farklı bir yerde konumlandırmış ve iktibas sınıfına dâhil etmemiştir.

“Divan Şiirinde Ayet İktibasları” ismini taşıyan birinci bölümde iktibasların yapıldığı seksen sekiz sure, Kur’an-ı Kerim’deki sırasına göre dizilerek altlarına hangi ayetinden iktibasın yapıldığı, başlık halinde örnek beytiyle beraber verilmiştir. Örneğin Furkan Suresi 53. ayetinin başlığı “Furkan Suresi” genel başlığının altına yerleştirilmiş, “53. Ayet” başlığının altında da iktibasta bulunulan beyitler sırasıyla şerhleri ile birlikte verilmiştir. Bu kısımlarda yer alan şerhler, ayetin beyitteki mana bütünlüğü içerisine yerleştirilerek açıklanması cihetiyle yeterli ve tatmin edicidir. Birinci bölüm, eserin en uzun bölümüdür. İkinci bölüm, “Divan Şiirinde Sure Adları” başlığını taşımaktadır. Şiirlerde geçen yirmi üç sure adının Kur’an-ı Kerim’deki sırasına göre dizilerek altlarına ilgili beyitlerin şerhleri ile beraber yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Eser boyunca ele alınan tüm manzumeler, yukarıda açıklanan metodoloji ile incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise “Divan Şiirinde Hadis İktibasları” adıyla kaleme alınmıştır. Bu başlık altında toplamda kırk iki hadis, beyit örnekleri ve örnek beyitlerin hadis çerçevesinde şerhleri ile verilmiştir. Sonuç kısmında ise eserin kullanımı ve anlaşılması konusunda kolaylık sağlayacak grafik ve tablolar yer almaktadır. Bölümlerin temel iddiaları klasik Osmanlı şiirinde yoğun olarak kullanılan ayet ve hadis iktibaslarının varlığını göstermektir.

Çalışmanın sonuç kısmında yazar, şairlerin hangi amaçlarla iktibas sanatından yararlandıklarını yedi madde halinde sıralamaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir;

1. Şairin kendi görüşünü kuvvetlendirmesi için kullanımı,
2. Allah’a ve Peygamber’e bağlılık göstergesi olarak kullanımı,
3. Dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmaya yönelik dualarda kullanımı,
4. Devrin ileri gelenlerinin yaptırdıkları çeşme, saray gibi yapı unsurlarında övgü olarak kullanımı,
5. Şairlerin içinde bulunduğu hallerin tasviri için kullanımı,
6. Şairlerin kendi gibi âşık rolünde bulunan diğer kimselerin sıkıntısını teselli için kullanımı,
7. İktibasın sadece bir benzetme unsuru olarak kullanımı,

Reyhan Keleş, şairler tarafından en çok kullanılan ayetin “kün feyekün” ayeti olduğunu ifadeden sonra ikinci sırada besmele¹ ve “ve’đ-đuhâ” ayetlerinin, üçüncü sırada ise “kâb-ı kavseyn” ayetinin olduğunu ifade etmiştir. Hadis-i şeriflerde ayetler kadar fazla sayıda lafzi iktibas olmamakla beraber, sırasıyla ilk üçte “küntü kenzen”, “levlâke” ve lâ fetâ illâ ‘Alî” hadis-i şerifleri bulunmaktadır. Müellif, şairlerin iktibas sayılarını farklı haysiyetlerden tablolar şeklinde sunmuştur ki bu kısım kitabın daha istifadeli kullanımı konusunda kolaylık sunmaktadır.

Kitabın sonunda ayrı ayrı başlıklandırılarak verilen ayet ve hadis iktibasları dizini, eserin verimli kullanımı açısından uygun bir vasat sağlamaktadır. Bununla beraber, her bir başlık altında önce Türkçe sonra Arapça olarak verilen dizinde, Arapça ve Türkçe dizin arasında müşterekler olduğu gibi, çok sayıda farklı maddeler de bulunmaktadır. Dolayısıyla eserin dizin üzerinden kullanımı söz konusu ise hem Arapça hem de Türkçe dizin nazarı itibare alınarak dikkatle kullanılmalıdır.

Çalışmanın güçlü yönü, alanında ilk kapsayıcı çalışma olmasıdır. Bununla birlikte, eser okunduktan sonra Klasik Osmanlı Edebiyatı’na dair sorular daha da artmaktadır. Örneğin yukarıda arz edilen yüzyıl odaklı bir tasnif değil de daha küçük ölçekli de olsa farklı kimlikler ve gruplar arası analitik bir mukayese yapılmış olsa idi daha farklı ve müsmir bir netice ortaya çıkmış olacaktı.

Reyhan Keleş tarafından yayıma hazırlanan kitap, alanında daha önce yapılmayanı yaparak önemli bir eksikliği doldurmaktadır. Ortaya koyulan malzeme olarak kitap, daha ileri boyutlu çalışmalar için iyi bir temel temin etmektedir. Klasik şiir ve Kur’an-ı Kerim/hadis-i şerif münasebetlerine dair bilgi edinmek isteyen okur için güzel bir başlangıç kaynağı niteliğindedir.

Kaynakça

- Akkuş, M. (1993, Ağustos). Divan Edebiyatı’nda İktibas ve Şiirde Lafzi Ayet İktibasları Üzerine Bir Deneme. *Dergah Edebiyat, Sanat ve Kültür Dergisi*. 42. 10-11.
- el-Âni, S. M. (2010). *İktibâsü’ş-Şuarâ mine’l-Hadisi’n-Nebevî*. Bağdad: Divânü’l-Vakfi’s-Sünnî Merkezi’d-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İslâmiyye.
- Demirci, M. (2017). *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-Fekîkî, A. (1996). *el-İktibâs mine’l-Kur’ân’l-Kerîm fi’ş-Şi’ri’-Arabî*. Dimaşk: Dâru’n-Nemîr.

1 Bismelenin ayet olup olmadığı, gelenekte tartışılan meselelerdendir. Ebu Hanife, İmam-ı Malik ile Medine, Şam ve Basra kurrâlarına göre ayet başlarındaki besmele, teberrüken, sureleri birbirlerinden ayırmak için konulmuş iken İmam-ı Şafii ile Mekke ve Şam kurrâsı bunları birer ayet olarak kabul etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci (2017, s. 30-31).

- Van Gelbert, G. (2002). Forbidden Firebrands: Frivolous İktibas According to Medieval Arab Critics. *Quaderni di Studi Arabi*. 20-21. 3-16.
- Güngör, Z. (2011). Gülzâr-ı Mânevi'de Ayet İktibasları Üzerine Değerlendirme. A. Çavuşoğlu (Ed.), *İbrahim Tennuri Kayseri Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 238-247). Kayseri.
- Güngör, Z. (2007). Türk-İslam Edebiyatı'nın Kaynağı Olarak Hadisler. M. Söylemez (Ed.), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* içinde (s. 201-211). Çorum.
- Güngör, Z. (2007). Türk-İslam Edebiyatı'nın Kaynağı Olarak Kuran-ı Kerim. *İslami İlimler Dergisi I. Kuran Sempozyumu* içinde (s. 178-188). İstanbul.
- Haksever, H. İ. (2009). Necâti Divanında Ayetler. G. Zavotçu (Ed.), *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Basılmış Bildiriler* içinde (s. 223-232). Kocaeli.
- Keleş, R. (2013). Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi'nin Divanında Lafzi Ayet ve Hadis İktibasları. C. Gündoğdu (Ed.), *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi Sempozyumu* içinde (s. 529-546). Erzurum.
- Keleş, R. (2012). Süzi Divanında Ayet ve Hadis Kullanımı. A. Yıldız (Ed.), *Sivaslı Süfi Şair Ahmed Süzi ve Dönemi* içinde (s. 151-174). Sivas.
- Okcu, N. (1982). *Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler* (yayımlanmamış doçentlik tezi). Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum.
- Sperl, S. (2017). "The Qur'an and Arabic Poetry". *The Oxford Handbook of Qur'anic Studies* [e-kitap sürümü] <http://eprints.soas.ac.uk/22256/> adresinden edinilmiştir.